

A megkésett Darabbér

Újabb szomorú sorsú könyv került a piacra. Néhány napja kapható a boltokban Haraszti Miklós egykor izgatásnak minősített, mára szociográfiává szelődött tanulmánya: a Darabbér. A szerző lázadó diákként kezdte, később ellenzékiként a Beszélő című szamizdat folyóirat szerkesztőségéhez tartozott. Ma az SZDSZ egyik vezetője. A Darabbér 1972-ben íródott, de csak három év múlva — Nyugat-Berlinben — láthatott napvilágot. A per és a tiltás nyomán ez a könyv is mítosszá vált. Talán most — az olvasó kényvespolcán — a helyére kerül.

— Ön megírta ezt a szociográfiát, a Magvető Könyvkiadó visszautasította, ezzel szemben a hatóságok élénk figyelemmel „kísérték” az egyes kéziratpéldányokat. Véleménye szerint mi keltette fel az érdeklődésüket?

— A Darabbér a gyár világot írja le, egy olyan önmagába záródó világot, amelyből nincs menekvés. Egy szigorú szabályok közé kényszerített ember önelemzése ez a könyv, aki képtelen arra, hogy feloldódjék a szabályokban. A gyár, maga a bezártság botrány, és mindig is az lesz. Erős szakszervezet, jól működő demokrácia vagy a szabad sajtó persze enyhítheti a munkás kiszolgáltatottságát, de nem tudja azt megszüntetni. Ez a pesszimizmus tükröződik a könyvben.

A Darabbér ugyanakkor nyilvánvaló baloldalisága ellenére is leszámolás volt. Leszámoltam benne az illúzióimmal, az öncenzúrával és a munkásosztály uralmának tabujával. Olyan irodalmi kaland volt ez, ahol mondatonként binkóztam a félelemmel, és minden szóra odafigyeltem, hogy kigyomlájam magamból az öncenzúrát.

— Mit írna ma másképpen?

— Mai szemmel nézve nincs megmagyarázva, hogy ez a világ miért lassúbb, mint a nyugati gyárak világa. Az államszocializmusnak szinte civilizációs jelensége a meglasztott élet — hiszen nincs hová sietni. Ma azt mondanám erre: miközben elég kegyetlenül alkalmazták a darabbért, amit a szakszervezet sem bírálhatott, létezett egy alku a munkások és a vezetők között. Ebben az alkuban a munkás a lelkét is eladta a szocialista menedzsernek, aki a sporttól kezdve az ideológiai tevékenységig mindenbe beleszólt. Ellenben senkit sem fenyegetett a munkanélküliség, és nem volt olyan eszevesztett a munkatempó, mint Nyugaton.

A kommunista gyár másik jellegzetességét — a munkaszervezet alárendelődését a politikai szempontoknak — azonban világosan leírtam. Habár a Darabbér költői hangvételű, mégis ügykeztem szisztematikusan felépíteni ezt a szociográfiát. Leírtam a kommunista gyár hatalmi szexuálisát, és ez volt az a tabu, amiért dühösek lettek a kultúra őrei.

— Önt 1973 májusában le tartóztatták, és hamarosan megkezdődött a Haraszti-per.

— Végre bevállhatom a nyilvánosság előtt, hogy összesen húsz példányt — kétszer tízet — készítettem a kéziratból. A rendőrség hónapokon keresztül követte a gépelt példányok útját, és a letartóztatásom reggelén, vagyis május 22-én több helyen tartottak sikeres házkutatást. Kilenc példányt szedtek össze, s mondanom sem kell, én is ennyit vallottam be. A tárgyalás előtt az ügyvédem arra kért, adjak neki kölcsön egy kéziratot, de nem tudtam, kivel van dolgom, ezért azt mondtam, hogy nincs. Később mégis úgy döntöttem, hogy megbízom benne. Legközelebb azzal fogadtott: — Uram, ön elkövette az izgatást, de én ártatlanságra fogom önt védeni, ha hajlandó az együttműködésre. Elfogadtam az ajánlatát.

— Korábban a rendőrség nem csupán értékelhető vallomást, de még egy aláírást

sem tudott öntől kicsikarni, végül miért döntött másképp?

— Azért, hogy megkönnyítsem a tanúk dolgát, akik akkor elszánták magukat az ellenállásra. A Darabbér-per az 1973-as reformellenes hullám koncepciójára volt. A vád a potenciális ellenfelek megfélemlítésére törekedett, ezért igen jó érzelmelek olyan értelmiségieket választott tanúnak — **Eörsi Istvánt, Hegedűs Andrást, Konrád Györgyöt, Szelényi Ivánt** és másokat —, akik a későbbi demokratikus ellenzék magját alkották. A tanúk azonban őszintén elmondták a véleményüket, ami ma természetesnek tűnhet, de akkoriban kivételes lépésnek számított. Így aztán a per kudarcba fulladt — nyolc hónapot kaptam fel-függesztve —, és szerintem döntő szerepe volt abban, hogy a Kádár-rendszer ismét a liberális „énkép” mellett döntött. A pert ugyanakkor figyelmeztetésnek is szánták, ami nem volt hatástalan, ugyanis az értelmiség széles rétegei hallgattak el.

— Köztudott, hogy az 1960-as évek közepén megcsapta önt a maoizmus szele. Hogyan lesz egy szélsőbalos diákból ellenzéki demokrata?

— Baloldali vidékről származom, a szüleim kommunisták — nem magas állásúak, de azt hiszem, igen hűségesek. Ebből következően egyoldalú és szűk látókörű nevelést kaptam. Szerintem minden ember számára tragédia, ha nem kap kettős nevelést, vagyis ugyanazt hallja otthon, mint az iskolában. Így nem várható fel a társadalom hazugságaival szemben. Az első lázadásom egy szinte ortodox marxizmus volt, hiszen elsőként a valóság és az eszmék közti szakadékot érzékeltem, azt gondolva, hogy elárulták az eszmét. Az egyetlen aztán hamar eljutottam odáig, hogy nekem egyszerűen csak a szabadság hiányzik. Később azt is felismertem, hogy nekem sem lehet szabadságom, ha másoknak nincs. A baloldali neveltetésű ember ugyanis könnyen belesik abba a csapdába, hogy azt hiszi: csak az ő eszméit nyomják el.

A maoizmus a mi esetünkben a bürokráciaellenes és a szovjetellenes érzelmeket fedte. Természetesen megpróbáltunk elfeledkezni a benne rejlő szocializmusról, ami többé-kevésbé sikerült is.

— Hogyan gyógyultak ki?

— Az 1968-as prágai bevonulás nagyon sokat segített, hiszen ekkor döbbenünk rá, hogy milyen nagy a tét. Az utolsó hívó marxisták — a Lukács-iskola tagjai és mi, a forradalmi baloldaliak — a prágai invázió elleni tiltakozás során találtunk egymásra. Ekkor fokozatosan eltávolodtunk az újbaloldali eszméktől, és egy politikailag és filozófiaiilag megalapozottabb liberalizmus felé vettünk irányt. De azért a marxista szociológiai iskolázottság a Beszélő hangvételén is érződött később.

— Említette a Beszélőt. Az első bátortalan ellenállástól hogyan jutottal el a nyomtatott szamizdat sajtóig?

— Először — még az 1970-es évek második felében — úgy nevezték „felszámizdat” tevékenységet folytattunk, vagyis külföldi folyóiratoknak, például a párizsi Magyar Füzeteknek küldtünk kéziratokat. Természetesen a rendőrség sohasem mulasztotta el, hogy az ilyen embereket behívja és

BÁNHALMI JÁNOS FELVÉTELE

figyelmeztesse. A szerzők nem kaphattak útlevelet, és nem publikálhattak itthon. Később megindult az első — még gépiratos — szamizdat, s a '80-as évek elején jelent meg a nyomtatott ellenzéki irodalom.

— Hogyan jellemezné a Beszélő körének életét?

— Belső emigrációnak nevezném ezt az állapotot. A tipikus belső emigráns értelmiségi segédmunkát végez, gondolkodik itt például a fordításra vagy a szociológiai kérdőívek kódolására. Meg kell jegyezni, hogy még ez is szinte tűrhető volt a csehszlovák helyzethez képest, ahol senki sem maradhatott értelmiségi.

Börtöntől nem kellett tartanunk, ugyanis a Darabbér-per után határozat született arról, hogy senkit sem börtönözhetnek be közülünk. Rendőri problémák azonban adódtak. Mindennaposak voltak a házkutatások, nem kaptunk útlevelet, és nem vállalhatunk a képzettségünknek megfelelő munkát. Bár nem sokan választották ezt az életmódot, ennek ellenére nem nevezném az akkori helyzetünket tragikusnak. Meleg, baráti, elvek és vonzalmak köré szerveződött társaság volt a szellemi underground, és azt gondolom, hogy nagyon értékes életet éltünk.

— Az elmúlt hónapokban feloldották a kulturális korlátozásokat, még a Beszélő is legális kiadvány lett. Ugytűnik fel, most már csak a piaci szabályozás érvényesül. Nem tart attól, hogy a kultúra piacán polgárrá „züllik” az értelmiség?

— A szocializmus előtti értelmiségben állandó vonzódás élt egy olyan társadalom iránt, ahol az értékek uralkodnak, következésképpen az értelmiségiek — „az értékek őrei” — díktálják a törvényeket. Azt gondolom, hogy a magyar értelmiség, amely átélte az államszocializmus kalandját és megtapasztalta az állami művészeti irányítást, szívesen lemond privilegizált szerepéről, és a normalitás elfogadásaként törődik bele a most tapasztalható látszólagos értékvesztésbe. Félrevezetőnek tartom, hogy most sokan megálljt kiáltanak a művészet áruba bocsátása miatt. Azt mondják, elvész az a nemzet, amelyik nem becsül központi támogatás formájában a kultúráját. Persze az is kétségtelen, hogy az árucivilizáció nagyon elnyomó tud lenni, hiszen éppen ez termelte ki a szocializmus vágyát. A művészek véleményem szerint el kell szenvednie a piaci mechanizmusokat, amelyek torzítják is a művészetet. A művészt most egyszerűen megérkezik a földre, ha úgy tesszük, felébred az álomból és végre tudatosul benne, hogy csak a valós világban alkothat. Azt fogja gondolni, hogy a művészet el van nyomva, hiszen még az árutársadalom elleni haragját is csak áru formájában közölheti közönségével, de rájön majd, hogy ez a kényszer semlegesebb és ösztönzőbb, mint az államszocializmus kultúrpolitikusainak parancsai.

Faragó József